

ХАБАД ЛЮБАВИЧ В УКРАЇНІ: У ВИТОКІВ ДІАЛОГУ

Сьогодні існує нагальна потреба у налагодженні зв'язків між країнами світу заради уникнення військових дій планетарного масштабу і створення умов для мирного співіснування і співробітництва різних держав, народів, етнічних груп і меншин. ХХ століття породило Першу і Другу світові війни, нові технологічні можливості людства, зокрема й руйнівні: водневу й атомну бомби, а також нові планетарні трагедії (серед яких – Голокост в Україні). Бурхливе минуле століття змушує світову спільноту переосмислити досвід співіснування й утвердити цінності миру і ненасильництва. У ХХІ ст. людство починає усвідомлювати кончу потребу не лише мирного співіснування, а й конструктивного діалогу – між лідерами країн, релігійними і громадськими організаціями, політичними партіями тощо, оскільки саме такий діалог має стати запорукою реалізації проголошених у ХХ ст. цінностей демократії і миру. Потреба діалогу набуває особливої актуальності в регіонах і країнах з компактним поселенням різних етнічних і національних груп, до яких належить і Україна.

У межах нашого дослідження пропонуємо розглянути умови виникнення і можливість діалогу між єврейством і християнською спільнотою у світовій та українській перспективі. Зокрема, акцентуємо увагу на питаннях: феномен міжрелігійного діалогу, стан і перспективи його розвитку; існування українського єврейства за часів радянського атеїзму і незалежності України; вплив заборонної політики СРСР і Голокосту на існування сучасного іудаїзму, а також спробуємо довести кончу потребу розвитку діалогу між релігійними організаціями, з одного боку, і органами державної влади, громадськими і релігійними організаціями – з іншого, у перспективі створення громадянського суспільства в Україні.

Питання Голокосту й антисемітизму досліджували Дж.К. Рот, М.Беренбаум, Й.Зісельс, М.Л. Дубровський, В.Лещинський, В.Ліхачов; існування іудаїзму в світі й Україні у ХХ–ХХІ ст. були предметом дослідження Я.С. Хонінгсмана, Ю.М. Табака, О.Я. Наймана, В.Є. Єленського, М.Д. Фелера; іудео-християнський діалог розглядали у своїх працях Г.М. Рігнер, Л.Фрай, Є.Верещагін; церковно-державні процеси в Україні підлягали аналізу в науковій творчості А.М. Колодного, О.Бучми, В.П. Будз, Т.Клінченка, І.А. Козловського. Під час дослідження будуть використані також власні матеріали автора, зокрема інтерв'ю із сучасними лідерами і дослідниками іудаїзму в Україні – А.Хайнкіним, П.Вишецьким, Л.Фінбергом, І.А. Козловським.

Сьогодні особливо гостро стоїть питання про можливість, форми й потребу інтенсифікації діалогу між релігіями Аврамового кореня – християнством, ісламом і іудаїзмом. На шляху цього діалогу – історичні трагедії, непорозуміння, криваві зіткнення. Їх подолання стає нагальним завданням різних теологічних шкіл і релігійно-філософських течій. Релігійній свідомості послідовників іудаїзму, обтяженій багатовіковими образами й гоніннями – від Середньовічних кривавих наклепів до Голокосту – важко фокусуватися на проблемах міжрелігійного діалогу. Що ж до теологічної думки в іудейському середовищі України, то вона була майже цілком знищеною впродовж радянського періоду [7, 4–51]. Між тим, рух за повернення народів до знищуваних десятиліттями духовних традицій супроводжується переосмисленням відмінностей між різними духовними вченнями, винайденням нових форм діалогу між великими духовними

традиціями. На жаль, невірне ставлення до релігійних відмінностей, а також непоінформованість у духовних питаннях часто-густо стають причинами загострення релігійної нетерпимості, використовуються різними політичними групами в інструментальних цілях [6, 45].

Міжконфесійний діалог можливий, на нашу думку, лише за умов вільного існування й розвитку кожної з конфесій. З моменту набуття Україною незалежності відроджується релігійне життя як християн, так і іудеїв. Але українське єврейство ще не відродило свої традиції повною мірою.

Іудаїзм за часів радянської влади перебував майже у повному занепаді. Вже на початку ХХ ст. деякі традиційні єврейські містечка часто не мали навіть міньянів – останніх осередків релігійного життя після закриття синагог [13]. Згідно з даними дослідження іудаїзму в Україні В.Є. Єленського [8, 17], в останні 20 років радянської влади іудаїзм в Україні, країні, в якій єврейське населення було одним із найчисленніших в Європі, перебував у жалюгідному стані. Після часів хрущовської антирелігійної кампанії у республіці діяло лише 14 синагог і ця кількість лишалася незмінною аж до кінця 1980-х років, що аж ніяк не могло задовольнити духовні потреби єврейського населення України, загальна кількість якого становила приблизно 30 тисяч чоловік. Водночас у республіці діяли десятки міньянів (міньян буквально означає кворум; це група повнолітніх (старше 13 років) чоловіків-євреїв кількістю не менше десяти чоловік, тобто в кількості, достатній для колективного моління) [13].

Л.Фінберг підкреслює, що 70 років атеїзму в СРСР мали свої наслідки і в тому аспекті, що в перші роки розбудови української державності єврейське населення України потребувало навчання навіть з правильного виконання міцвот, своєї мови, Торі та ін. [11]. У ці роки місцеве єврейське населення частково емігрувало в Ізраїль, США, Німеччину, адже у цих країнах було легше дотримуватися канонів релігійного життя. Але за останні 10 років ситуація значно змінилася, вважає головний рабин Донбасу Пінхас Вишецький [10]. Україно-єврейські сім'ї мають усе потрібне в Україні, а саме: синагоги, дитячі садки, ешиви та ін., загалом відчують себе часткою українського суспільства.

В.Є. Єленський вважає, що стереотип щодо негативного ставлення українців до євреїв живився у світовій громадській думці історичними ремінісценціями, які сягали XVII–XVIII ст., а не спирався на реальні дослідження українсько-єврейських та єврейсько-українських взаємин [8, 26]. Цю думку поділяють також і західні дослідники, які, за результатами серйозних наукових розвідок, дійшли висновку, що специфічного “українського антисемітизму” не існує, і що рівень толерантності щодо євреїв в Україні тривалий час лишався досить високим.

Загалом, співіснування представників різної віри тримається на основі принципу толерантності. Поняття “толерантність” досить об'ємне, воно охоплює різні сфери соціального буття і може бути розгорнуте як на мікро- (індивід), так і на макро- (група) рівнях соціальної взаємодії, характеризуючи особливості світогляду і поведінки особи, а також умонастрої і соціокультурну діяльність різних соціальних груп [3, 10].

Відзначимо, що політика Української держави у єврейському питанні була, в цілому, досить послідовною. Було здійснено низку виважених кроків, які здобули позитивні відгуки у світовій громадськості. Так, Голова Верховної Ради України Л.Кравчук на зборах, присвячених 50-ти літтям трагедії у Бабиному Яру, визнавав провину щодо єврейського народу [15]; Л.Кравчук, Л.Кучма, В.Ющенко відвідували Ізраїль заради встановлення політичного і культурного діалогу. Президент України В.Ющенко вважає, що антисемітизм і ксенофобія не є характерним явищем для українського суспільства [4, 2]. Якщо не зважати на антиіудейські праці М.Шестипала [19], В.Яременка [20] та ін., які друкує МАУП,

то виявляється, що проблема антисемітизму в Україні дуже перебільшена. З цим погоджуються П.Вищецький [10] і Л.Фінберг [11]. І хоча час від часу трапляються випадки так званого побутового антисемітизму, але, на думку О.Белової, це пояснюється скоріше психологічним сприйняттям “ми – вони”: “оцінюючи людей іншої віри, часто звертаємо увагу не на саму віру, а на ставлення до цієї віри, що вже існує” [1, 160]. Отже, негативне ставлення до євреїв, що мало місце в історії України, є, скоріше, підозрілим ставленням до іншої віри, ніж проявами антисемітизму як такого (так, у Поліссі баптистів вважали “жидівською вірою” [1, 163]).

Релігійна точка зору у цьому питанні збігається із загальноправовою: католицька *Nostra Aetate* головною передумовою будь-якого діалогу визначає пошану одного до іншого [16, 89]. У межах діалогу церква доводить своє право існувати і поширювати своє вчення у світі. Зрозуміло, висловлювання однієї церкви чи релігійної організації не мають ображати іншу. Потрібно вступати у справжній діалог, а не лише декларувати його. Передбачається, що обидві сторони, які беруть участь у діалозі, мають на меті познайомитися одна з іншою, розширити і поглибити знання одна щодо іншої. Діалог надає якнайкращі можливості для знайомства, він вимагає пошани до партнера і сприйняття його таким, яким він є. Так, щоб не образити іудеїв, католики, поширюючи християнську віру, повинні з граничною пошаною ставитися до релігійної свободи, відповідно до вчення II Ватиканського собору.

Іудео-християнський і, взагалі, будь-який міжконфесійний діалог є неодмінним компонентом побудови громадянського суспільства. Тривалі роки, навіть століття діалог між іудеями і християнами був майже неможливим. Ситуація суттєво змінилась після визнання католиками своїх помилок щодо іудеїв у доктрині церкви. З часом до діалогу приєдналася і православна церква. Визнавши іудаїзм самотньою релігією і відмовившись від наміру “перехрестити” іудеїв у “правильну віру”, християнство створює умови для рівного й виваженого діалогу. Отже, міжрелігійний діалог можливий лише за умов толерантних відносин, вивчення історичних умов становлення певної конфесії, визнання своїх помилок, якщо такі були, щодо представників іншої віри, поваги до поглядів і традицій опонента. Міжконфесійне спілкування відбувається на рівні як індивідів, так і громад, церков, держав. Позитивним моментом, на нашу думку, є участь наукових інституцій, державних органів влади і громадських організацій у діалозі іудеїв і християн, завдяки чому зосереджуються зусилля на теоретичному вивченні проблем діалогу, просвітницькій діяльності, приверненні уваги українського суспільства до міжрелігійного діалогу як запоруки безпечного існування і побудови демократичного громадянського суспільства.

Діалог між релігіями – це явище одвічне і, водночас, відносно нове. Цей діалог мав (і має) як антагоністичні аспекти, коли сторони контактували для накопичення аргументів в обопільних суперечках, так і конструктивні, коли йшлося про щирі спроби зрозуміти одним іншого. Цей діалог ніколи не був простим і, як свідчать представники сторін діалогу, таким ніколи не буде.

Ми лише підходимо до початку діалогу, – твердить декан філологічного факультету Державної Єврейської Академії ім. Маймоніда. – Не треба ставити перед ним занадто великих завдань на цьому, першому етапі. Ми погано знаємо один іншого, а багато хто з нас не дуже добре розуміють і самі себе [18]. Причини обережного ставлення експертного співтовариства до можливих результатів діалогу – ексклюзивизм як християнства, так і іудаїзму. Відтак, як відзначає дослідник іудео-православного діалогу Ю.М. Табак, “коли переконаний православний християнин долучається до діалогу, він знає, що істина єдина, що

вона в Ісусі Христі, і що лише вона спасає. І він свідомо чи несвідомо починає ставитися до свого співрозмовника хай і з любов'ю, але зверхньо.... Про іудаїзм можна сказати те саме” [17].

Відлік нового етапу іудео-християнського діалогу можна, мабуть, починати з візиту Іоанна Павла II до головної римської синагоги у 1986 р. Іоанн Павло II говорив про сумісне свідцтво іудеїв і християн, про те, що іудеї і християни є хранителями етики, яка ґрунтується на десяти заповідях. Наступним кроком зближення стала відмова церкви від прозелітизму щодо євреїв. У документі “Іудеї, християни і мусульмани: шлях діалогу” дається стисла характеристика різних християнських підходів до іудаїзму, але зазначається, що, незважаючи на це розмаїття, церква є єдиною в своєму засудженні відвертого прозелітизму. У 1988 р. Всесвітня рада церков сформулювала основні підсумки розвитку християнських уявлень про іудеїв і іудаїзм, основним з яких є визнання, що “відвертий прозелітизм щодо іудеїв несумісний з християнською вірою” [9, 119].

Отже, іудео-християнський діалог в Україні має відбуватись. Він має бути вільним від доктринальних спорів, спрямованим на порозуміння і співпрацю. Метою його має бути єднання та співпраця людей і народів для розв'язання соціально значущих завдань сьогодення. Прийняття Україною діалогу як цінності сприяє інтеграції із західними системами цінностей, зближенню культур. Відзначимо, що діалог у своїх міжетнічних і міжкультурних формах історично завжди був властивим українському народу, а це дає можливість твердити, що таке прийняття сприятиме й відновленню традицій.

Сьогодні, коли відбувається відродження релігійного життя іудейських громад, істотно збільшилася кількість релігійних шкіл і ешив [16, 182]. Зростання інтересу самого етнічного єврейського населення до власної історії, традицій, віровчення і ритуалів зробило питання міжконфесійного іудео-християнського діалогу ще актуальнішим. Як ми вже зазначали, на відміну від тенденції, яка мала місце на початку 90-х років і виражалася у масовій еміграції єврейського населення з української території, нині євреї вважають за краще лишатися в Україні, усвідомлюючи себе часткою її історії і культури.

Хабад Любавич – це рух, який намагається бути в центрі міжрелігійного діалогу. Цей рух офіційно припинив своє існування в СРСР 1927 р., коли з країни було вислано 6-го Любавицького ребе – Йосефа Іцхака Шнеерсона. З початку 1990-х років рух дедалі активніше діє на території України. Зі створенням Головного рабинату відродження релігійності єврейства стає ще інтенсивнішим. Також велику роль у цих процесах має особистість Азріеля Хайкіна – знавця кашруту, європейського представника відділу кашруту Ради Ортодоксальних Єврейських Громад США, голови Бейт Дін (рабинського суду) ортодоксальної єврейської громади у Брюсселі. Він заснував організацію “Синай”, що опікується різноманітними освітніми й культурними проектами. Головний рабин України, Азріель Хайкін, погодився прийняти духовне керівництво українськими євреями у вересні 2003 р., за рішенням Другого З'їзду рабинів України. Під його керівництвом було сформовано Головний рабинат України, який працює як вища духовна інстанція з усіх питань, пов'язаних з іудаїзмом. Азріель Хайкін вважає, що за п'ять років вдалося досягти значних успіхів у духовному відродженні та об'єднанні євреїв України, зміцнити зв'язки зі всіма народами і національностями [5].

Хабадні організації та центри провадять, насамперед, благодійницьку й освітянську діяльність. Ваад в Україні діє з урахуванням сьогоденної соціально-економічної ситуації в країні. Як відзначає Й.Зісельс, більшу частку бюджету організація витрачає на благодійність, для потреб якої діє мережа благодійних фондів – 30 фондів на кшталт “Хесед” і 14 фондів “Милосердя – Маген Авот”, які

допомагають літнім і хворим людям. Сьогодні це приблизно 95 тисяч осіб, але насправді допомоги потребують 120–130 тисяч, тому фонди планують активізувати свою діяльність не лише у великих містах України, а й у малих. Й. Зісельс підкреслює, що іудейська громада зменшується фізично, адже середній людський вік у громаді – 56 років, майже половина людей пенсійного віку. Всеукраїнський єврейський конгрес розвиває програми кваліфікованої медичної, психологічної і юридичної допомоги хворим, інвалідам і членам їх сімей, вагітним жінкам і дітям-сиротам.

Наступний пріоритет у програмах відродження єврейства – це освіта, не лише релігійна, а й світська. Випускники ешив – вищих релігійних навчальних закладів – здобувають дипломи міжнародного зразку й актуальні для єврейського середовища професії: шойхета (різника), сойфера (переписувача Тори), маштіаха (спеціаліста з кашруту). Учні користуються всіма пільгами, які мають студенти України, а саме – відстрочка від армії, гуртожиток на час навчання, стипендія, а також триразове кошерне харчування і забезпечення літературою. Федерація єврейських общин України пропонує здобути релігійну освіту в ешиві “Орах-Хаїм”, мідраші Ціоніт, Еш а-Торі, Всеукраїнський єврейський конгрес – в ешиві “Томчей Темімім”, жіночому інституті “Махон Атід”.

При синагозі зазвичай створюється культурний центр (як-то в громадах Федерації єврейських общин України) або працює спеціальна програма (як у громадах Всеукраїнського єврейського конгресу). У межах цих проєктів відбуваються лекційні і практичні заняття з історії іудейського народу, культури та традиції. Працюють тематичні клуби і студії для різних вікових категорій. Окремі програми присвячені досвіду Голокосту і цінностям толерантності у стосунках між різними етнічними і релігійними групами. Програми охоплюють всі категорії єврейства, зокрема і дітей дошкільного віку, для яких створюються дитячі садки.

Однією з найбільш продуктивних форм міжрелігійного діалогу є, на нашу думку, наукові конференції. Азріел Хайкін активно підтримав ініціативу провести Першу Міжнародну конференцію з питань ксенофобії “Толерантність і духовність в українському суспільстві та сучасне осмислення проблем антисемітизму і ксенофобії” з метою створення відповідних умов для актуалізації ролі громадських та релігійних організацій як провідного чинника у формуванні відкритого, толерантного громадянського суспільства і компонента активного протесту з метою зламу соціокультурних і психологічних стереотипів стосовно міжетнічних і міжконфесійних стосунків в період розбудови громадянського суспільства [12]. Значну роль у формуванні толерантного суспільства відіграє Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, за ініціативою якого регулярно проводяться конференції з питань міжконфесійного діалогу і толерантного співіснування релігійних організацій і органів влади у правовому полі України.

Міжконфесійний діалог має бути вільним від доктринальних суперечок, спрямованим, насамперед, на порозуміння і співпрацю у соціальній сфері. Мета діалогу – єднання і співпраця людей і народів для вирішення соціально значущих завдань сьогодення. Значну роль у діалозі відіграють не лише релігійні діячі відповідної конфесії, а й громадські організації. Так, Українське Реєстрове Козацтво поставило перед собою концептуальну мету згуртування не лише козацтва, а й об’єднання всього українського народу (зокрема й єврейства) навколо ідеї миру та злагоди [13, 87]. З цією метою відбулася подорож делегації УРК до Ізраїлю. 17 серпня 2006 р. в Єрусалимі вона мала зустріч із Головним рабином Ізраїлю Шломо Амаром, який висловив подяку козакам за сміливі і конструктивні кроки, спрямовані проти антисемітизму і

ксенофобії, і підкреслив, що лише на шляху виховання толерантності та співпраці людей різних світоглядних позицій і національностей можна вільно жити і плідно працювати у майбутньому [14, 212].

Загалом, теоретичні дослідження і досвід міжетнічних зіткнень переконують, що культура міжетнічних відносин надзвичайно важлива для будь-якої держави, зокрема й для України. В умовах поліконфесійності, зближення культур різних конфесій починається політичний, громадянський діалог між членами церков. Досвід багатьох країн світу засвідчує, що розмаїтість релігій і культур у суспільстві є ознакою здоров'я нації [2, 214].

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. О “жидах” и “жидовской вере” в народных представлениях восточных славян // Свой или чужой. – М., 2003
2. Бодак В. Міжконфесійний діалог церков як діалог культур // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. – К., 2004.
3. Будз В.П. Релігія як чинник формування духовності та громадянського суспільства // Духовна і соціально значуща діяльність церков и релігійних організацій у світі і в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк, 2004.
4. Виктор Ющенко в Израиле // Киев еврейский. – Январь 2007–2008.
5. Головний рабин України заявив про намір скласти свої повноваження // <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;22442>
6. Долбин А.В. Межрелигиозный иудео-христианский диалог // Духовна і соціально значуща діяльність церков и релігійних організацій у світі і в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції.
7. Еленский В.Е. Иудаизм на Украине. Исторический очерк. – К., 1991.
8. Єленський В. Релігійно-політичні зміни в процесі посткомуністичних трансформацій // Українське релігієзнавство. – 1999. – № 12.
9. Иудео-христианский диалог. – М., 2002.
10. Інтерв'ю з Головним рабином Донбаса Пінхасом Вишецьким. – 19 листопада 2007 р. (Архів автора).
11. Інтерв'ю з директором Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Ленідом Фінбергом. – 27 листопада 2007 р. (Архів автора).
12. Інтерв'ю з Керівником Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків ДУІ і ШІ. – 3 грудня 2007 р. (Архів автора).
13. Козловський І. Наша місія – об'єднувати, а не роз'єднувати // Україна козацька. 2003–2006 роки. – Донецьк, 2007.
14. Козловський І. У пошуках порозуміння // Україна козацька. 2003–2006 роки.
15. Председатель Верховного Совета Украины Леонид Кравчук: “Шолом алейхем тайере идн!” // Возрождение. – 1991. – Октябрь.
16. Ригнер Г.М. Иудео-христианский диалог: итоги прошлого, опыт настоящего, надежда на будущее. – М., 2001.
17. Табак Ю. О возможности и осмысленности межрелигиозного диалога // Заметки по еврейской истории. Сетевой журнал еврейской истории, традиции, культуры. – Ноябрь–декабрь 2006 г.
18. Членов М. Россия и Израиль – православное христианство и иудаизм // www.religio.ru/relisoc/religdialog/65.html
19. Шестопал М. Євреї на Україні (історична довідка). – К., 2002.

20. *Яременко В.* Україна в лещатах сіонізму. – К., 2005; *Яременко В.* Євреї в Україні сьогодні: реальність без міфів. – К., 2003.